

EDEBİYATTA PAZAR SORUNU

Cengiz GÜNDOĞDU

Edebi Akrobasi

Kimi filozoflar, bugün yanlışlığı ortaya çıkan “doğrularını” tanıtlarken nesnel doğruya çok yaklaşırlar.

Aristoteles, eylemsizlik ilkesinin olamayacağını şöyle tanıtlar, “... niçin devindirilen cisim bir yerde duracak, bunu kimse söyleyemez, niçin şurada değil de burada [duracak]? Dolayısıyla ya cisim durağan kalacak ya da daha güçlü bir nesne engellemedikçe sonsuza değin yer değiştirecek.”¹ Boş olsaydı uzam hiç durmadan giderdi atılan taş. Evren hem dolu, hem de sınırlı olduğu için cisim sonsuza kadar hareket edemez Aristoteles’e göre. Oysa bugün şunu biliyoruz. Ülküsel koşullarda cisim hiç durmadan gider.

Hegel’de de böyle bir durum var. Bakın ne diyor Hegel, “Entelektüel nitelikler; bilim, sanat, hatta dini nitelikler (vaaz, ayin, dua, takdis) icatlar vs. tıpkı alınıp satılan şeyler gibi mukavele konusudurlar.”²

Bu, Marx’ın belirlediği yabancılaşmanın kökenini, temelini oluşturan yapı. Gerçekten de burjuva dünyasında Hegel’in belirttiği bütün insani değerler alınıp satılır.

Görüyoruz alınıp satılıyor da.

Peki, her değer satıldığı burjuva dünyasında, bu alım satımın ortaya çıkardığı sakıncalar yok mu? Var. Bu sakıncayı Hegel de görmüş. Şöyle uyarır insanı, “Bedensel ve zihinsel faaliyetine ait özel kapasitelerimin ve melekelerimin münferit (izole) bir ürününü, yahut bunların kullanımını, sınırlı bir zaman için, başka birisi lehine elden çıkarabilirim, çünkü sınırlandırma kapasitelerimin ve melekelerimin total ve evrensel varlığımla bir dış ilişki içine girmelerine yol açar.”³

Bu noktadan sonra Hegel uyarısını yapar. Şöyle, “Bütün çalışma süremi ve tümüyle üretimimi elden çıkarsaydım, bütün evrensel varlığımı, bütün faaliyetimi ve realitemi, şahsiyetimi bir başkasının mülkiyeti haline getirmiş olurum.”⁴

Hegel, burjuva dünyasının işleyişini anlatırken, gerçekten duru bir biçimde metalaşmayı anlatıyor.

Peki, insan, burjuva dünyasında, bütün gerçekliğini, bütün kişiliğini bir başkasının mülkiyeti durumuna getirmeden yaşayabilir mi?

Yaşayabilir.

Nasıl olduğunu söylemeden önce iki tür yaşama biçiminin olduğunu ileri sürüyorum.

Birinci tür yaşama biçiminde bütün entelektüel konumunu, pazar için, değişim pazarında değerlendirmesine izin veriyorsun. Dış hekimisin, avukatsın, gazetecisin, yazarsın... Bu durumu Marx şöyle anlatır, “Değerin, metanın bedeninden çıkıp altın bedenine sıçraması, başka bir yerde de söylediğim gibi metanın salto mortalesidir (ölüm perendesisi). Bu işi beceremedi mi metaya pek bir şey olmaz, ama sahibi hapı yutar.”⁵

¹ Aristoteles, Fizik, Çev. Saffer Babür, YKY, İstanbul, 2003.

² Hegel, Hukuk Felsefesinin Prensipleri, Çev. Cenap Karakaya, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1991.

³ a.g.e.

⁴ a.g.e.

⁵ Marx, Kapital 1. Cilt, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınlar, Ankara, 1993.

Neden böyledir bu. Marx'ı izlersek o ürün, değişim değeri için üretilmiştir. Burda emeğin paraya dönüşmesi gerekir. Ama "para da bir başkasının cebindedir. Bu parayı ayartıp ordan çıkartmak için bizim meta dostumuzun her şeyden önce para sahibi için bir kullanım değeri olması gerekir."⁶

Marx'ın bu saptamasını edebiyat dünyamıza uyarlarsak, yazar, adına roman dediği metasının "her şeyden önce para sahibi için kullanım değeri olması gerekir."

Para sahibi için kullanım değeri olmayan, adına roman denen meta, piyasaya sürülürse, roman bedeninden çıkıp paranın değerine sıçrayamaz. Para sahibi bunu bildiği için ölüm perendesine başlamaz. Romanı basmaz. Bundan ötürü, hayatını değişim değeri üstüne biçimlendiren yazar, para sahibi için kullanım değeri oluşturur.

Türkiye'de edebiyat dünyasının egemen yapısı böyledir. Edebiyat dünyasında değişimi amaçlayan, pazar için üretime dayalı bir iş bölümü oluşturulmuştur.

Bir yanda entelektüel ürünlerini satan yazar, bir yanda entelektüel ürünleri satın alan yayıncı, bir yanda da pazarı harekete geçiren reklamcılarla basın.

Değişimi hızlandırmak, ölüm perendesini yaparken düşüp parçalanmamak için, ünlü trapezcilere taş çıkartacak "edebi akrobatik hareketler" yapılır. "Edebi akrobasi" 2005 yılında edebiyatımızı değerlendirmek için en uygun tanım.

Estetik Nesne Gibi

Edebi akrobasi tanımını yeterli bulmuyorum. 2005'i roman açısından karanlık bir dönem diye niteliyorum. Bir dönemi karanlık diye nitelendirmem şu anlama geliyor. Türkiye'de 2005 yılında da edebiyatımız açısından insan türüne katkı olmadı. Hemen şunu da söylemeliyim. Nihat Behram'ın Miras adlı romanını, Tevfik Taş'ın Irak Yakın Acı, Kemal Özer'in Sevdalı Buluşma, Berrin Taş'ın Cehennem Şiirleri adlı şiirlerini dışta tutuyorum. Benim ulaşamadığım, insan türüne katkı yapan dört, beş, on eser de olabilir. Ama bu genel, egemen yapıyı değiştirmez.

Karanlık döneme dönersem, bu karanlık dönemin uzun süreceğini düşünüyorum.

Neden böyle düşünüyorum?

Bir tarihte bir tanıdık, et ürünlerinden bir yiyecek üretecekti. O ürün, gerçekten o ürün olacaktı. O ürün gibi olmayacaktı. Bizim damak tadımız "gibi" sine alıştığı için, "Çok büyük bir sermayen olması gerekir. Yoksa batarsın" dedim. Bizim damak tadımız ürünün kendisine değil, gibisine alıştığı için, o ürünün kendisini beğenmeyiz.

Dediğim oldu, battı.

Burdan edebiyata geliyorum. Bizim okur, şiir gibisine, öykü gibisine, roman gibisine alıştırdığı için, işte bundan ötürü karanlık dönemin uzun süreceğini düşünüyorum.

Çünkü okurun estetik bilinci dumura uğratıldı. O, estetik nesneye değil, estetik nesne gibisine alıştırdı.

Şimdi size roman gibi bir kitaptan söz edeceğim. Böylece okurun nasıl roman gibisine alıştırdığı görülecek. İlk elde şunu söylemem gerekiyor. Sözünü edeceğim roman gibinin yazarı Gabriel Garcia Marquez. Ben bu yazarın Yüzyıllık Yalnızlık adlı romanını Türkiye'de bu kadar tanınmamışken okumuştum, yıllar önce. Şimdi sözünü edeceğim roman gibiden sonra Yüzyıllık Yalnızlık'ı bir kez daha okuyacağım. Ben mi yanıldım, yazar mı değişti bunu görmek istiyorum.

⁶ a.g.e.

Sözünü edececeğim roman gibinin adı Benim Hüzünlü Orospularım.⁷

Bu kitap, 2005 yılında beşer binden yedi kez basılmış. Bir kitabı dört kişinin okuduğunu varsayarsak, bu kitabı 120 bin kişi okumuş.

Şimdi soru şu. Estetik nesne olmayan bir roman gibinin okunurluk gizi nerde saklı?

İlk elde şu. Bu kitap kolay okunuyor. İnsanı sarsan, derinlemesine bir insan araştırması yok bu kitapta. İzlek de yok.

Ne anlama geliyor, izlek yok demem? Kagan bu konuda şöyle der, “Sanatsal bildirim iki mahiyeti, yani bilgisel ve değerlendirici mahiyeti, bu yapıttaki tema ile şiirsel fikrin diyalektik birliği olarak somut bir yapıtın içeriğinde kendini belli eder. / Bir sanat yapıtındaki içeriğin tematik düzeyini çözümlenmeye geçmeden önce en başından ‘tema’ kategorisi ile ‘konu’ kategorisi arasındaki temel ayrımı burda vurgulamak istiyoruz. Çünkü konu, romanda, oyunda, resimde ya da filmde canlandırılan somut olaydır. Gorki’nin belirtmiş olduğu gibi, yapıt kişilerinin somut eylemleri ile karşılıklı etkileşimleridir. Buna karşılık, bir yapıtta tema denince, burda anlatılmak istenen şey o yapıtta tartışılacak etiksel, siyasal, tinsel, felsefi ve estetiksel türden, özgül bir yaşamsal sorun; yapıtta ortaya atılacak ve şu ya da bu şekilde yanıtlanacak, yaşamdan alınma bir sorudur.”⁸ Benim Hüzünlü Orospularım adlı kitapta “yaşamdan alınma bir soru yok.” Kagan şöyle sürdürür izleğin önemini, “Bir yapıtın sanatsal değeri, kendi konusunun karakteriyle belirlenmez. Konunun işlevi, içeriği mümkün olduğunca açık seçik ve yoğun bir şekilde cisimlendirebilmektir. Ama bir yapıtın değeri ise doğrudan doğruya temanın karakterine bağlıdır.”⁹

2500 yıl önce yazılmış bir oyun var. Oudipus. Sofokles’in bu oyununu ayakta tutan konusu değildir. İzleğin karakteridir.

Bir sanatçı, eserine başlamadan önce konu ile izlek arasındaki ayrımı yeniden, yeniden okumalıdır.

Bu romanda izleğin karakteri yeterli değildir. Nedensellik, nesnelere birliği, örge-itki ilişkisi... bunların hiçbiri yok Benim Hüzünlü Orospularım’da.

Bunların olmayışı “kafayı yormadan”, deniz kıyısında kumların üstünde tüketilebilecek bir metaya dönüştürmüş Benim Hüzünlü Orospularım’ı.

İki açıdan, bir, kolay okunurluk, bir de sorusuzluk açısından romanımız dünya romanına eklenmiş durumda. Yeni kitap çıkaran yazarların, gazetelerin “kitap” eklerinden önce magazin eklerinde görünmesi de bunu gösteriyor.

Bakınız bir yazar için ne söyleniyor. “Ayşe Kulin, hep güzel bir kadın. Gençken daha bebek güzel, yaşlandıkça daha manalı güzel. Hep güzel ama. Makyajsız da güzel. Ve mümkünse lütfen, müdahalesiz. / Fakat son kitabı Bir Gün’ün ilanlarındaki fotoğrafına dikkat ediyor musunuz? / Korktum ilk gördüğümde. Dedim Ayşe Kulin’in kırışıklıkları nerde? Göz çevresi niye bu kadar gergin? O derin gözleri niye hafifçe çekik? Yanakları niye böyle doldurulmuş gibi? / Yeni kitabı vesilesiyle yapılmış söyleşileri titizlikle inceliyorum (...) İlane mahsus bir fotoshop numarası olsa gerek.”¹⁰

Edebiyat bu tür yazılarda soluk alıp veriyor. Zavallı edebiyat...

⁷ Marquez, Benim Hüzünlü Orospularım, Çev. İnci Kut, Can Yayınları, İstanbul, 2005.

⁸ Kagan, Güzellik Bilimi Olarak Estetik ve Sanat, çev. Aziz Çalışlar, Altın Kitaplar, İstanbul, 1982.

⁹ a.g.e.

¹⁰ Nur Çintay A., Ayşe Kulin’in Kırışıklıkları, Radikal, 18.7.2005.

Bu yazı üstüne ben de Ayşe Kulin'in fotoğraflarına bakıyorum. Fotoshop numarası yapıp yapılmadığını bilemiyorum.

Ayşe Kulin'e haksızlık yapmak istemiyorum. Pazarda değişim için roman yazmada tek değil Ayşe Kulin. Pazar için üretim yapma kavgasını Akşam gazetesinden izleyelim. Akşam, iki yazar için şöyle diyor, "Perihan Mağden-Ece Temelkuran gerginliği iki yıl önce Beyoğlu'nda yaşanan kavgada zirveye çıktı."¹¹

İlk elde şunu söyleyeyim. Ece Temelkuran için başta umutluydum. Ece Temelkuran daha sonra pazara gitti. Peki, iki yıl önceki kavga niye gündeme geliyor. Baş, suyun üstünde tutmak denir buna. Unutmayın okur. Eserle gündeme gelmiyorsan kavgayla gündeme gel.

Bu arada Milliyet gazetesi yazarı, eski Genel Yayın Yönetmeni Mehmet Yakup Yılmaz şöyle demiş, "Perihan Mağden'i ben yıldızladım."¹²

Mehmet Yakup Yılmaz'a teşekkür ediyorum. Bu yıldızlama işini, sanatta star diye nitelendirmiştim. Yıldızlama tekniklerini anlatmıştım.

Mehmet Yakup Yılmaz yiğitçe kimi yıldızladığını söylüyor. Öbür yıldızlayıcılar susuyor. Bir konuşmalar...

Bu yıldızlamada mırıldanarak şiir yazdığını söylüyor Haydar Ergülen. Şaşırmıyorum.

Tür bilincinden yoksun bireyin özneliği dışa kapalıdır. İnsana açık değildir. Böylesi durumda birey, özneliğini, nesnel gerçek sanır.

Mırıldanma inzivaya çekilmedir. Tam burda Feuerbach düştü aklıma. Şöyle der Feuerbach, "Hakiki diyalektik, inzivaya çekilmiş düşünürün kendisiyle monoloğu değil. Ben ile Sen arasındaki bir diyalogdur."¹³

Şair için de böyledir bu. Şair mırıldanmaz. Monolog yapamaz.

Şaşırmıyorum dedim. Küçük burjuvanın tipik davranışdır bu. Ya son derece şaşırtıcı bir coşkunluk yaşar ya da kırılır, mırıldanır.

Aslı Erdoğan, küçük burjuvanın tipiğini anlatıyor. Kendisi için, "Kendimi boş bir kap olarak değerlendirdiğim zaman içimden akanlar aslında hayatın acı suyudur. (...) Acısız bir hayata hiç denk gelmedim. Acıyı uyuşturma yöntemleri de var, ama ben hayatı bütün çıplaklığıyla görme çabasıdayım."¹⁴

Hayatı acıyla özdeşleştirmek son derece üzücü bir durum. Küçük burjuvanın hayata tipik bakışıdır bu. Bu bakışta yalnızlık, acı insanın değişmez yazgısı gibi görünür.

Bu yalnızlıktan, bu acıdan haz alır küçük burjuva.

Soruluyor Aslı Erdoğan'a, "Müthiş bir yalnızlık duygusu hakim kitabınızda..." Erdoğan'ın yanıtı şöyle, "Ama bu şikayet edilen yalnızlık değil. İnsana acı veren bir yalnızlık olarak değerlendirmemeli. Bir ölçüde tercih edilmiş, ama çok düşük oranda mecbur bırakılmış bir yalnızlık. Bundan kurtulmaya çalışılmıyor."

Milyonlarca yıl öncesini düşünelim. Ağaçtan indi. Dik durdu. Bilmeden insan olma mücadelesini başlattı. Dünyayı kendine göre oluştururken iç zenginliğini de geliştirdi. Dostluk, aşk, sevgi, el ele tutuşma, omuz omuza yürüme. Hepsi insanın eseri. Biliyorum karşıtı da var bunların. Düşmanlık, kötülük, dedikodu... Hepsi var. Bütün bunlara karşın sevgidir, dostluktur, el ele yürümedir insani değerler. Bütün bunların ötesinde, insanın varoluşu toplumsaldır. İnsanın yazgısı yalnızlık değildir, yalnız olamamaktır.

¹¹ Akşam, 13.6.2005.

¹² a.g.g.

¹³ Feuerbach, Geleceğin Felsefesinin İlkeleri, Türkçesi: Oğuz Özügül, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1991.

¹⁴ Hürriyet Pazar Keyfi, 17.7.2005.

Aslı Erdoğan bir düşünse ya, söyleşisinin okura ulaşması için nice insan emeği harcanıyor. Kağıdın bulunuşu, baskı aygıtları... Bütün bunlar insanın emeğinin ürünü.

Küçük burjuva anımsamaz bunları.

Aslı Erdoğan söyleşisinde Brezilya'ya gittiğini söylüyor. Nasıl gidiyor Brezilya'ya? Aslı Erdoğan hem insanın emeğiyle oluşan ürünleri kullanıyor, hem de yalnızlığı, acıyı insanın değişmez yazgısı diye görüyor.

Yunus Nadi öykü ödülünü kazanan Sibel K. Türker'e soruluyor, "Genelde karamsar öyküler yazdığınız söyleniyor." Sibel K. Türker yanıtıyor, "Çok karamsar, çok kötümser yazdığım konusunda ben de duyular alıyorum. Ben özellikle bunu yapmak istemezdim. Benim derdim insanı anlatmaktır. İnsanı da türlü oluşlarda, hayallerde yakalayıp anlatabiliriz. Bana göre de yazdığım hiçbir şey yaşamın uzağında değildir."¹⁵

Soru soran genelde diyor, Sibel K. Türker düzeltiyor, "çok karamsar, çok kötümser" diye.

"Yaşamın çok uzağında değil..." diyor. Doğrudur. İnsan durumlarıdır karamsarlık, kötümserlik. Ama insanın tek durumu değildir. İnsanı anlatacaksan, bütünsel anlatacaksın, tek yanını değil.

İnsan İteklendi

Peki neden böyle oldu edebiyatımız. Türsel bilinci yitirmiş küçük burjuva nasıl oldu da egemenlik kurdu edebiyatımıza? Durup dururken olmadı bu. Maddi temelleri var bunun.

Türkiye'de siyasi iktidar hiç umut verici değil. Yiğit Bulut, Türkiye'nin ekonomik durumunu şöyle anlatıyor, "Siz hiç büyüyen bir ekonomide, hırsızlığın arttığını, kapkaçın şehirleri esir aldığını, işsizliğin rekorlar kırdığını, rekabet edemeyen üreticinin aynı malın ithalatçısı olduğunu, kâr eden kurumların açık kapatmak için acele satıldığını, raf dizip market açmanın 'yabancı yatırım' olarak pazarlandığını ve en önemlisi ülkeyi rekorlara taşıyan hükümetin seçime gitmekten korktuğunu... Gördünüz mü?"¹⁶

Bu arada Avrupa Birliği'ne katılmak isteyen Türkiye itilip kakılıyor.

Dünyada olup bitenler de tatsız.

Siyaset felsefesi, ahlak felsefesinin uzantısı sayılır. Hem siyaset felsefesinde, hem ahlak felsefesinde insanın iyi olması, mutlu olması amaçlanır. Bundan ötürü yöneticinin erdemli olması baş koşuldur. Konfüçyüs'ten beri böyledir bu. Ama Batılı yöneticilere bakıldıkta, siyaset felsefesinde aranan koşulun yöneticilerde olmadığını görüyoruz.

Yalanla dolanla Irak'a saldırdılar. Demokrasi getireceğiz diye yüz bin insanı katlettiler. Yüzlerce yıldır sömürdükleri, yoksul bıraktıkları ülkelere yardım edeceklerini söylüyorlar.

Kim inanır bunlara.

Hem Türkiye'de, hem dünyada insan itekleniyor. Düşünün, bilmediğimiz, görmediğimiz yerlerden atılan bombalarla evimiz yerle bir edilebilir.

Avrupa'nın ortasında sekiz bin insan katledildi.

Bütün bunlar, insanın iteklenmesi, tür bilincinden yoksun küçük burjuvayı varoluş sorununa götürür. Küçük burjuvanın varoluş dayanakları yıkıldı.

Burada olup biteni anlayabilmek için Kagan'ın Güzellik Bilimi Olarak Estetik ve Sanat¹⁷ adlı eserine bakmak gerekiyor. Bu eserde şöyle bir bölüm var. Gerçeklik İle İdeal Arasındaki İlişki. Estetiksel-Olan.

¹⁵ Cumhuriyet Kitap Eki, sayı: 801.

¹⁶ Yiğit Bulut, Neden Seçime Gitmiyorsunuz, Radikal, 19.7.2005.

¹⁷ Kagan, a.g.e.

Bu bölüm Gorki'nin şu sözüyle başlar, "İnsan dört ayağı üzerinde sürünmekten kurtulduğu vakit, doğa ona baston diye ideal'i armağan etmiştir."

Gorki'nin bu sözü, içimi titretir. Gorki'de türsel bilincin ışıltılı pekinliği, insana, insanın gücünü gösterir.

Gorki'nin ışıltılı bilincinden fıskıran bu söz, idealin, insan için, sağlam bir tutamak oluşturduğunu gösterir.

Kagan idealin n'oldüğünü şöyle anlatır, "Her şeyden önce şunu belirtelim ki, ideal üretken tasarım gücüyle ortaya çıkar."

Kagan'ın söyledikleri açık. Ancak belirtmekte yarar var. Herhangi bir tasarım, ideal sayılmaz. Tasarımın ideal olabilmesi, ideal düzeyine çıkabilmesi için üretken tasarım gücüne dayanması gerekir. Bu tasarımın öbür insanı da kapsamaması gerekir.

Üretken olmayan tasarım edilgindir, öznelidir. Öbür insanı kapsamaz.

Kagan üretken tasarım gücüyle oluşan ideali şöyle açıklar, ideal, "salt zihinsel, salt gerçek dışı bir nesne olmayıp, amacın-bilincindelik'in kendi içinde bir uğraşı, programsal olan'ın bir uğraşı'dır."

İdeal, "olmayan için değil, olabilir olan içindir."

İdealin temel özelliği sürekli oluşudur. Kesintiye uğramaz ideal. Hep daha yetkin olana, daha yüksek olana uzanan kesintisiz bir üretken tasarımdır.

Şunu da söylemek gerekir. Üretim tasarım gücüne dayanmayan imge, sanatsal değildir.

"İdeal, insanda kendi elindekiyle ve kendi elinden gelenle" yetinmeme düşüncesini oluşturur. Üretken tasarım gücüyle insani ideal kurar insan.

Edebiyatımızda egemenlik kuran küçük burjuva, üretken tasarım gücüyle ideal kuramıyor. Elindekiyle yetiniyor. Durumunu, acısını, yalnızlığını, kötümserliğini estetize ediyor. Çünkü Kagan'ın söylediği gibi, "ideal ile ilişki içinde olmaksızın, gerçek dünya, estetiksel hiçbir değer taşımaz."

Dünya estetiksel değer taşımazsa, insan değersiz yaşayamayacağına göre yeni değerler bulmak zorunludur. Bu yeni değer pazarda oluşan değişim değeridir.

Peki, ama küçük burjuva nasıl oluyor da pazarda egemenlik kuruyor. Burjuvanın işine gelir de ondan.

Birincisi, dünyada estetiksel değer göremeyen küçük burjuva yazar, okurun gözünü de perdeliyor, estetik bilincini dumura uğratiyor.

Estetik bilinci dumura uğramış okur, güzel olmayanı göremez. Okurun görmesi istenmiyor. Bu arada ikincisi, edebiyat üstünden para kazanılıyor.

Yazımın basında değişim değerine göre yaşamayı anlatmıştım. Şunu da sormuştum. Kendimizi başkasının mülkiyeti durumuna getirmeden yaşayabilir miyiz? Yaşanabilir demiştim, ama nasıl yaşanacağını söylememiştim.

Şimdi bunu söylüyorum. Kendini, başkasının mülkiyeti durumuna getirmek istemiyorsan meta pazarına girmeyeceksin.

Değişim değerine göre değil, kullanım değerine göre yaşayacaksın. Ama bu kendiliğinden olmaz. Bilinçli, üretken tasarım gücüyle olur.

Yalnız edebiyatımızı değil, insanı da, dünyayı da meta uygarlığından pazara gitmeyenler kurtaracak.